

E L Ő S Z Ó

Egykori népi kollégista társam, a néprajzhoz is vonzódó, s e témakörben nálamnál összehasonlíthatatlanul jártasabb kiváló tanárember Boros Bálint többszöri barátságos sürgetésére próbálom papírra vetni a SZÁSZBEREK névhez köthető szubjektív és hézagos ismereteimet. Lehet, hogy ezzel hozzá tudok járulni szűkebb pátriám XX.századi helyzetéről egy többé-kevésbé reális kép kialakításához, s ha ez kismértékben sikerülne csak, az nem a szándékomon múlik, hanem általános és tárgybeli képességeim korlátozott voltából eredeztethető.

- - -

Néhány adalék Szászberek történetéhez

Az itt következő szubjektív gondolatok nagyjában-egészében egybeesnek az előzőekben kifejtett tényekkel, de alapjában a nép emlékezetében élő emlékeket tartalmazzák.

Hangsúlyozom: írásom e része 99 %-ban szubjektív jellegű, hiszen alapvetően szüleim, ismerőseim és saját magam visszaemlékezésein alapul. A leírtakért teljes erkölcsi felelősséget vállalok abban az értelemben, hogy szándékosan semmiféle hamis adatot közölni nem fogok, senkiről és semmiről szándékosan elmarasztaló véleményt nem rögzítek, s törekszem a személyiségi jogok messzemenő tiszteletben tartására is.

Történelmi visszapillantás

A szájhagyomány szerint Szászberek a középkorban virágzó település volt. Maga a település a jelenlegi községtől délkeletre mintegy 3 - 3 1/2 kilométerre állt, a gyermekkoromban /1932-1945/ daruháti kettős táblának nevezett területen. Ezt az állítást alátámasztani látszik az ott gőzeke által kiforgatott sok téglá- és cserépmaradvány, a középkori házak alaprajzát formázó talajváltozások, amelyekről a helyi lakosság jórészenek tudomása volt, de annak tudományos kutatásáról sem akkor, sem azóta ismereteim nem voltak, s ma sincsenek.

A helység a török hódoltság idejében pusztult el. Egy - kevesek által ismert - helyi legenda szerint a közeli akácos pagony, /a 30-as években és a 40-es évek elején még létezett/, a "Jujgató erdő" által produkált kísérteties hangok az egykoron lemészárolt helyi lakosság szellemét idézik.

Továbbra is a szájhagyományt követve, de a tények által utólag hitelesítve rögzíthető, hogy az elnéptelenedett soktízezer holdas területet, -amely még ez első világháború idején is a jász községek határától /Jászsós-szentgyörgy-Jászládány/ a Nagykörű - Besenyszög határ mentén a Szajol-Szolnok-Tisza szakaszig terjedt - a gazdagságáról híres Kohner család kapta meg, a bárói címmel egyetemben, valamelyik osztrák császárnak és magyar királynak tett szolgálataiért. Ez a család állítólag a közelebbről meg nem határozott felvidéken is rendelkezett jókora birtokokkal, valamint - s ez már dokumentált módon is ismert előttem is - számos budapesti és bécsi ingatlannal, banki érdekeltségekkel a XX.század első felében is.

Felmenőim elbeszéléséből tudom, hogy az első világháborút követően, a 20-as évek elején jelentős birtoktestet parcelláztak ki a Kohner-birtokból, a teljes Csalános-pusztát a Tisza északi-keleti partjáig, amelyekből főleg vitézi telkeket alakítottak ki. Magam is emlékszem a "Százados tanyájára", amely szintén ekkor keletkezett, s az egykori százados feltehetően világháborús érdemeiért, vagy a horthysta ellenforradalomban játszott szerepéért kapta.

-

Jómagam 1932-ben születtem a Kohner-birtokhoz tartozó Daruhát-pusztán, ahol szüleim ugyanugy, mint apai és anyai nagyszüleim is - gazdasági cselédek voltak. Ugy ítélem meg, hogy a 6 éves koromtól tudatosan megélt időszakot /1938-tól, első elemista koromtól/ nagyrészt tárgyilagosan papírra vethetem, természetesen nem kizárólagosan az egykori gyermek szemszögéből, hanem a mai, objektivitásra törekvő felfogásom szerint is.

1938-ban Szászberek a mai értelemben nem létezett.

Volt egy hatalmas nagybirtok, amely gyakorlatilag két központ köré szerveződött, s ezek az akkori közigazgatási elnevezés szerint a "puszta" címet viselték.

Felső-Szászbereken működött egy anyakönyvi kirendeltség, egy kezdetben hatosztályos, a 40-es évek elején 8 osztályossá szervezett elemi iskola és egy, a besenyszögi rendőrőrs kihelyezett részlegét képező csendőr-őrszoba, amelynek nem volt állandó személyzete.

Felső-Szászberekhez 1942-ig az alábbi, majorságoknak fel-fogható részlegek tartoztak:

Nagytanya: - az iskolával, a bárói kastéllyal, a kastélykerttel, a központi irányítást gyakorló irodával és gazdatiszti lakásokkal, a központi magtárral, tehén-, ló-, birka- és ökor-istállókkal, kovács-, bognár-, szíjjártó- és gépműhelyekkel, tejfeldolgozóval és természetesen az ezeket működtető egykori cselédek lakásaival és azok tartozékaival.

Itt volt az egészséges ivóvizet szolgáltató artézi kut is.

Kistanya: a Nagytanyától északra, mintegy másfél kilométerre kiépült birtokrész, központjában 14 cselédlakással és tartozékaival nagykapacitású sertésteleppel, csikóistállóval, két - nagybefogadó képességű - dohánypajtájával, szálastakarmány tárolására alkalmas fedett színjeivel, szén- és tüzelőtárolóval, kisvasut-javító részleggel.

Uj-tanya: a központi Nagytanyától 3 km-re keletre feküdt alapvetően dohánykertészek /helyi szóhasználat: kukások/ által lakott majorság, több dohánypajtával, simító, szárító helyiséggel. /A kukások speciális helyzetéről bővebben a szociális és gazdasági szerkezet taglalásánál/.

Szabolcs: a legtávolabbi majorság, az Uj-tanyától keletre. 1942 előtt Alsó-Szászberekhez tartozó majorság, 1942-től a Kohner-birtok igazgatását átvevő "Népjóléti Szövetkezet" irányítása alatt Felső-Szászberekhez csatolva. Mintegy 8 család által lakott major, kétharmad részben dohánykertészek /kukások/, a megmaradók gazdasági cselédek. Itt volt a Felső-szászbereki uradalom juhászatának központja.

Alsó-Szászberek: 1942-ig A Felső-szászbereki uradalommal megegyező területtel, ezt követően 1944 végéig a Felső-Szászbereknek átadott területrészekkel megfogyatkozva, a következő részegységekkel:

Nagy-tanya:- a birtok középpontja. Itt található a bárói kastély a kastélykerttel, a tisztartók, intézők hivatali helyiségei, lakásai, a központi magtár, takarmánytároló- és előkészítő, a kovács- és bognárműhelyek, a lóistállók, ököristállók, a juhászat

Pingyom: - gazdasági funkciók nélküli, a Nagy-tanyával laza kapcsolatban lévő cselédlakások együttese.

Uj-tanya: . többségében dohánykertészek /mintegy 8 család/ által lakott település, a Nagy-tanyától másfél kilométerre, itt van a 6 osztályos osztatlan elemi iskola, amely időnként katolikus istentisztelet színhelye is, a tanítói lakás, néhány dohánypajta.

Daruhát-pusztá: - a birtok központjától mintegy 3 km-re észak-keletre fekvő, komplex gazdasági szerkezettel bíró, a Felső-szászbereki vasutállomásig és Szabolcs-pusztáig kiépített gazdasági kisvasuttal rendelkező gazdasági egység. Itt önálló intézői lakás és hivatal mellett mintegy 18-20 cselédlakás, korszerű tehenészet és tejfeldolgozó, magtár, komplex szérűske, sertésnevelő és hizlaló, juhhodály, sőreistálló /hizómarha-nevelő/, ökör- és lóistálló, takarmányelőkészítő volt kiépítve. Funkcióiban egyenértékűnek volt tekinthető az uradalom központjával. Nagy előnye volt az uradalom területén található egyetlen artézi kut amely nemcsak a lakosokat, hanem az állattartó telepeket is ellátta egészséges ivóvízzel.

Bogárzó:- a Zagyva folyóhoz közeledő birtokrész "központja". Néhány dohánykertész, egy bolgárkertész-/konyhakertész/-család, valamint disznópásztor-család lakta. Itt volt a lakhelye egy eléggé elhíresült /erről később/, vadászfegyverrel rendelkező u.n. csősznek is, akinek funkciója a vagyonőrökéhez volt hasonló.

Gazdasági szerkezet

Mind a Felső,- mind az Alsó-szászbereki uradalom a magyarországi nagybirtok-rendszer szerves része volt, annak fejlettebb, kapitalizáltabb formájában. E tekintetben messze felülmulta a környezetében

vegetáló kisgazdaságokat, de az általam ismert közép- és - némi engedménnyel - nagygazdaságoknak nevezhető birtokokat is./Pl. a Besenyszöghöz tartozó Nagy Jóska, Kiss Ernő birtokokat, az ujszászi bárói és Orczy-grófi birtokokat./ Ezt bizonyító tények: fejlett, a MÁV vonalához csatlakozó kisvasut-hálózat, részbeni /a cselédek lakásait nem érintő/ villamosítás, a kor színvonalán álló termék-feldolgozás, nagyüzemi állattartás, döntően a háborus igényekhez igazodó ipari növénytermesztés /ricinus, szója, étkezési borsó, dohány, póréhagyma, stb/.

A gazdálkodás módja

Mind a Felső-, mind az Alsó-szászbereki gazdaság, /akkori elnevezéssel: uradalom/, - hasonlóan a legtöbb magyarországi nagybirtokhoz - sajátos, félkapitalista, félf feudális gazdálkodási rendben működött.

A felhasznált munkaerő tekintetében /erről bővebbet egy külön fejezetben/ jellemző volt a korlátlan munkaidő, a természetben fizetett járandóságok /kommenciós cselédek, summások, részesaratók, stb./, tehát a feudális, ill. prekapitalista módszerek alkalmazása.

A termelés szerkezetében jelen volt az extenzív jelleg /tömeges gabonatermelés/ és az intenzív, vagy ehhez közelítő /korszerű tehenészet, marha- és sertéshizlalás, konjunkturális ipari növénytermesztés/ jelleg is.

A kapitalista, vagy ahhoz közelítő mezőgazdasági jelleg leginkább a viszonylag modern termelőeszközök alkalmazásában mutatkozott meg.

Alkalmazták az akkori időkben modernnek számító vetésforgót, az európai átlaghoz képest kevés, de hazai viszonylatban jelentős mennyiségű műtrágyát, a fajtiszta vetőmagvakat, a gőz- és villanyműködtetésű cséplőgépeket, a teljesítményben kiemelkedő gőzekét, egy-két traktort, a kor színvonalán álló vetőgépeket, talajművelő eszközöket /speciális talajlazító fogások, hengerek, ekekapák/, magtisztító berendezéseket, takarmányelőkészítő, keverő, lazító eszközöket, speciális és általános jellegű szállítóeszközöket

/pl. tartálykocsik, mezőgazdasági kisvasut-hálózat/, szerves-trágya-kezelő módszereket, az állattartó telepek vízhálózatát, stb.

Főbb termények:

Első helyen említendő a búza, amely az összterületnek kb. 1/3-át foglalta el. Termésátlaga kat.holdanként 12-16 q volt. Egy bizonyos hányada a gazdasági cselédek, a summások, részes-aratók járandóságát fedezte, nagyobbik része pedig a piacon értékesült. Ez utóbbi az általam ismert háborus időszakban semmiféle gondot nem jelentett. Emlékeim szerint a betakarítást követő időszakban megteltek az e célra épített magtárak, a megerősített és tisztán tartott istállópadlások, ahonnan azután a búzát zsákolva a Felső-szászbereki vasutállomásra előre berendelt vagonokba rakták és elszállították.

Kukorica:

A vetésforgó meghatározott terménye. Termésátlaga kb 30-40 q kat.holdanként. A búza után következő esztendőben vetették, miután a búzatarlót /általában 4 évenként/ érett istállótrágyával bőven megszórták, gőzekével a mélyszántást /40-45 cm mélységben/ elvégezték. A vetésre kijelölt táblákat hossz- és keresztirányban speciális géppel "megvonalazták" oly módon, hogy 70 x 70 cm-es négyzetek keletkezzenek és e négyzetek sarkaiba történt a vetőmag kapa alá vetése. Az ilyen, április közepe táján esedékes munkában én is résztvettem, a nyakamba akasztott tarisznyából szórtam a 3 szem magot a felnőtt partnerem kapája alá. Egy-egy katasztrális holdra terjedő táblán a vetést 40-50 ember egy napi megfeszített munkával elvégezte. A további talajművelést és növényápolást megkönnyítette a négyzetes vetés, mivel mind hossz-, mind keresztirányban lehetett lóvontatású ekekapát alkalmazni és a kézi kapásoknak csak a kukoricatövek ritkítása /az egy-egy fészekben kikelt növényekből csak egyet szabadott meghagyni/ és a tövek közvetlen közelében kikelt gyomok eltávolítása volt a feladata. A termés betakarítása hagyományos módon - kézi erővel szárazul kivágták, s a halomba gyűjtött szárról a kukoricacsövet "lefosztották" - történt. A nagyméretű kukoricagórókban tárolt termést sertések, hizómarhák, kisebb mennyiségben hizó juhok takarmányozására használták, egy része eladásra került. A kukoricaszárat aprítás után

megfelelő kezeléssel és különböző adalékok hozzákeverésével /cukorgyári melléktermékek, répaszelet, melasz/ takarmányként hasznosították.

Jelentős volt az őszi és tavaszi árpa vetésterülete /előbbi a sörgyártás egyik alapanyaga, a másik takarmányozásra való/, melynek aratása és cséplése az egyik legkeservesebb "embert kinzó" feladat volt.

Komoly mennyiségben termeltek cukorrépát, amelynek ápolása és betakarítása nagyrészt a részesaratók feladata volt, mert csak meghatározott terület felvállalása ellenében szerződhetek gabona-aratásra. Keserves munkát jelentett a cukorrépa-ültetvény egyelése a kikelést követően, de még nehezebb volt az esős-sáros őszen a felszedése, megtisztítása és a felázott földekről az elszállítása. A munkákba a részesaratók a családtagjaikat is bevonták. A beszállított cukorrépa-mennyiség után u.n. répapénzt kaptak, ami éves jövedelmük jelentős részét képezte.

A háborus idők újabb kulturák bevezetését is elősegítették, pl. növekedett az étkezési borsó vetésterülete, beindult a szója, a póréhagyma, ricinus, olajlen, rostlen, kender, takarmány- és seprücirok termesztése, felfutott a dohánytermesztés.

Jelentős takarmánynövény volt még a csalamádé /igen sűrűn vetett és zöld állapotban betakarított kukorica/, a lucerna, a zab, a tarlórépa, a bükköny. Volt még némi konyhakertészet is, amely a bárókastélyok, intézői kuriák igényeit elégítette ki elsősorban. A maradék termékeket /főleg a 40-es évek elején/ a szomszédos községek hetipiácain adták el. Az uradalmak állandó cselédsége két termékből vásárolhatott: nevezetesen a befőzési szezonban paradicsomból, ill. savanyítható káposztából.

A megtermelt növényeknek a kor színvonalán történő komplex hasznosítására törekedtek /buza-, zab-, árpaszalma, törek, kukoricaszár, borsószalma, répafej, stb. takarmányként történő felhasználása/, de továbbfeldolgozó vertikumok sem a növény-termesztésben /pl. malmok, rostkikészítő, olajkészítő üzemek/, sem az állattenyésztésben /vágóhidak, husfeldolgozók, konzerv-készítés/ nem voltak.

Állattenyésztés:

Az állattenyésztés, ill. állattartás két célt szolgált.

Az egyik: mivel a mezőgazdasági munkák jelentős részét állati erővel végezték /talajelőkészítés, trágyahordás, betakarítás, szállítás/, viszonylag nagyszámu igavonó ökörré, lórá, csekélyebb számban bivalyra, öszvérré volt szükség. Érdekes módon ezeket az uradalmak nem maguk /vagy csak kisebb részben/ nevelték, hanem valahol vásárolták. Így egységesebb magyarökr-állomány, u.n. szimmentháli ökrállomány /nagytestű, lassu, de óriási fizikai erejű egyedek/; ideális munkaképességű "sodrott" /félig hidegvérű/ lóállomány alakult ki. Ezek munkaereje egész évben szinte teljes mértékben igénybevételre került, a szezonális munkafeladatoknak megfelelően. Ezeket az állatokat a hozzájuk beosztott béresek, kocsisok gondozták, nevet adtak nekik és bizony sokszor egészen szoros kötődések alakultak ki a közös munka során állat és ember között.

A másik: a haszonállatok, amelyeket közvetlenül értékesíthető húskért, tejükért, gyapjujukért tartották.

Tehenészet: mind az alsó- mind a felső-szászbereki uradalomban megtalálható volt, nagyjából azonos létszámu /30-35 db/ állománnyal. Az alsó-szászbereki tehenészet telephelye Daruháton volt, a felső-szászberekié a Nagytanya és Kistanya közötti térségben. Mindkét tehenészetre jellemző volt, hogy az állományt modern, beton- és téglalajzattal, a talajszint alatt vízelvezető csatornával, belső kisvasuttal felszerelt, jóltemperált, villanyvilágítással ellátott istállókban, a tavaszi-nyári időszakban legeltették és szellős karámokban tartották. A tehenészetekben tehenészgazda felügyelete alatt főállásu tehenészek dolgoztak. A napi munkaidejük hajnali 4 órakor kezdődött és este 6-7 óráig, mintegy 14-15 órán át tartott. Munkakörükhöz tartozott az állatok etetése, napi háromszori fejése, tisztán tartása, a trágya kihordása, friss alom behordása, tehenek farkának, trágyás testrészeinek lemosása, szőrük vakaróval történő portalanítása. A tehenészek egész éven át, kivétel nélkül minden nap dolgoztak, szabadnapot kivételes esetben, intézői engedéllyel kaphattak. A komenciós béren kívül évente egy-egy pár bakancsot és kékszinű pamutvászon munkaruhát kaptak.

A daruháti tehenészetben svájci eredetű, u.n. szimmenthali fajtájú, eléggé nagytestű, fakó zsemle - fehér tarka tehénállományt tartottak, míg Felső-Szászberken a valamivel kisebb testű, egérszürke - szürkésbarna színű, u.n. jersey-típusu tehenekből állt az állomány. A tejhozam a kor átlaga feletti volt. A tehenek fejénél, törzsszámmal, egyéb mutatókkal ellátott táblák voltak elhelyezve, rajtuk az egyedileg megállapított abrak mennyisége is fel volt tüntetve. A tehenek állandóan tisztán tartott betonjászlakból ettek, a jászol oldalfalában önitató berendezés volt elhelyezve. Éjjelenként az istállóban tartózkodó "napos" ügyelt rájuk. Az állomány szaporításáról két-három jólfejtett bika gondoskodott. Egészségükre a szomszéd községekből szerződtetett állatorvos felügyelt. A kifejt tejet hűtőházban kezelték, majd naponta kétszer a vasutállomásra vitték, ahonnan a tejet Budapestre szállították.

Sertésstenyésztés:

Alsó-Szászbereken Bogárzó-major és Daruhát volt a "disznóvilág". Az előbbiben a szaporítás és a növendékevelés, utóbbiban a hizlalás volt a főprofil, százas nagyságrendben. Uralkodó fajta a mangalica volt, mert a háboru előtt a zsirsertésnek sokkal nagyobb becsülete volt, mint manapság, ez a fajta pedig tudvalevőleg vastag szalonnába burkolt, négylábbon járó zsirosbödön volt, persze, csak akkor, ha kellően meghizlalták. Külleme sem soványan, sem kövéren nem felelt meg a mai esztétikai követelményeknek, fejlődése is lassabb volt, mint a mostani "korszerűbb" fajtáké. Nagy előnye volt viszont igénytelensége és a betegségekkel szembeni ellenállóképessége.

Felső-Szászbereken a Kistanya volt a nevelés, a Berenta a Zagyva partján a hizlalás színhelye. Tizenegy-tizenkét éves koromban mindkét helyen volt szerencsém a disznókat szolgálni. Napszámos kiskanászként egy időben a tenyésztő-mangalica kanokat terelgettem /egyáltalán nem volt veszélytelen a mázsás indulatos dögöket fékentartani, napirenden kellett egyikük-másikuk támadását háritani, rosszabb esetben előle menekülni/.

Felső-Szászbereken a 40-es évek elején a mangalica mellett a nagytestű hussértések, a fehérszőrű Yorkshyriek és a fekete Bergshyriek is megjelentek.

Az uradalomban vágásra csak a megbetegedett, vagy balesetet szenvedett disznók kerültek /husukat a cselédségnek pénzért kimérték/, a hizott állatokat rendszeresen elszállították.

Juhászat mindkét uradalomban volt. Alsó-Szászberken az anyaállatokat, fejős birkákat, fiatal bárányokat tartották /a Husvétot megelőző tömeges elszállításukig/, Daruháton a hizóberkák voltak. Egy részük a kimustrált anyajuhokból, a többi herélt "ürükből" állt. Nagy esemény volt az elletés és a birkanyírás, amit a más vidékről érkezett "nyirók" végeztek. Tavasszal a birkák szállását, a "hodályokat" nagyjából kitakarították, a télen összegyűlt trágyát kihordták, friss szalmával bealmoztak - no nem a birkáknak, hanem az akkorra odaérkező idénymunkásoknak, akkori nevükön summásoknak, akik késő őszig ezekben a hodályokban laktak, ma már elképzelhetetlen körülmények között.

Még annyit: a birkák merinói fajták voltak és nyáron át a szabad ég alatt, karámokban éltek.

Felső-Szászbereken a juhászat a Szabolcs-majorban működött, a kisebb-nagyobb nyájak kor- és nem szerint voltak elkülönítve.

Nagyüzemi baromfitartás egyik uradalomban sem volt.

Vadgazdálkodás:

Szólni kell azonban az e tárgyhoz sorolható vadgazdálkodásról. Bár nagyvad, vagy ragadozó egyáltalán nem volt /legfeljebb, ha egy-egy példány odatévedt/, apróvad viszont annál több élt a nagy táblakon. Rengeteg volt a mezei nyul. A fácánt Felső-Szászbereken külön nevelőben gondozták, majd a fácános erdőbe, ill. a szántóföldi táblákra telepítették. Persze vadon is szép számmal keltek a kis fácánok. Említésre méltó fogoly- és fürj-populáció is élt itt, bár ezeket az 1940-es szigorú tél ugyancsak megtizedelte. Érdekes színfoltot képeztek a tuzok-csapatok, amelyek - lévén igen félénk természetűek - a majorságoktól távol eső területeken tartózkodtak és fészkeltek. Ritka zsákmányként leltünk néha óriási zöldes-barnás tuzoktojásokat és igen mutatós tuzoktollakat.

Télidőben uri vadászok hada lepte el a határt, u.n. körvadászatot tartottak, naponta általában két kört, ahol a cselédség adta a hajtókat, a katonaviseltek egy része a fegyverhordozókat

és puskatöltőket /egy-egy módosabb ur - hankigazgató, földesur, főszolgabíró, katonatiszt, főispán, szolgabíró, híres orvos is volt közöttük - két-három puskával vadászott.

A napi teríték akár 2000-2500 nyul is lehetett. A fácán-vadászat is inkább tömeges mészárlás képét mutatta, mert a hajtók az erdőben nagy zajt csapva a madarakat felriasztották, azok felrepültek, az erdőt körbeálló urak pedig lepuffogtatták őket. Általában csak a diszes tollazatu kakasokat, de néha egy-egy szerényebb külsejű tyúk is áldozatául esett valamelyik kocavadásznak. Kisgyermek koromban nagy kalandnak tartottuk, ha a vadászokat tisztes távolból figyelhettük, arra várva, hogy egy-egy rongyosra lőtt nyul a halálos körből kitörjön, egy barázdában örökre elszenderüljön és végén édesanyánk fazekában kössön ki. Az esély rendkívül kicsi volt, mert az ilyen szerencsétlen állatokat erre a célra beállított lovas emberek addig üldözték, amíg az állat össze nem esett, vagy ők egy bottal le nem ütötték. Egyébként a gazdaság cselédeinek, ezek családtagjainak, általában a munkás-népnek szigorúan tilos volt bármilyen vad befogása, s aki ezt mégis megtette, számíthatott arra, hogy a vadőr megsörétezi, vagy ha a "büne" egyébként kiderült, ez ok volt az azonnali elbocsátásra.

Az Alsó-szászberki Dudás nevű puskás mező- és vadőr minden skrupulus nélkül lábon lőtte - örökké nyomorékká téve - a zagyvárékasi cigánysoron félállati sorban élő egyik cigányembert, mert az 1940-es szigorú télben rőzsét merészelt szedni az uradalmi erdőben.

A pusztai emberek

Igen sokféle ember élt a pusztán, kezdve az uradalmak főúri körökhöz tartozó tulajdonosaitól a legszegényebb zsellérig, aki esetleg nem is volt a puszták lakója, de megélhetése, puszták léte is az uradalomtól függött.

Nem a fontossági sorrend, hanem a célszerűség miatt kezdem a felsőbb körökkel, s próbálom folytatni a legalsóbb rétegekkel, ennek a rendkívül érdekes, tanulságos és nagy figyelmet, tárgyalagosságot igénylő témának a felvázolása során.

A bárók

A Kohner-családból a Felső-szászbereki ágról csekély ismereteimet már az előzőekben leírtam. Alsó-Szászberek urának, Kohner Györgynek /Gyuri bárónak/ személyéről és családjáról már több ismerettel, másoktól hallott véleménnyel rendelkezem.

A 20-as, 30-as években a Felső-szászbereki kastély vidám és gondtalan életnek adhatott otthont. Mind a régi földszintes szárny, mind a hozzáépített kétemeletes, a réginél sokkal igényesebben kialakított új kastélyrész luxus berendezése, könyvtára, festményai, butorai erről tanuskodtak. Hogy honnan tudom mindezt, hiszen 1944 vége előtt oda be nem tehettem a lábam, sok hozzám hasonló rongyos cselédgyerekkel egyetemben? Nos, láttam, amint a menekülő német csapatok teherautószám hordták el a drága berendezést, majd utolsó dicső tetteként a kastélyt felgyújtották. Ki is égett a második emelet és a tetőszerkezet, de még ami megmaradt a berendezésből /végül a cselédség hordta szét, meg a gyereksereg törte össze/, az is kitette volna egy közepes múzeum anyagát.

Tény viszont, hogy 1942 áprilisától /ekkor költöztünk Daruhát-pusztáról Felső-Szászberekre/ a kastély kihaltnak tűnt, nagyritkán jelent meg ott egy-egy, a felső szférákhoz tartozó személy. A komornyik, Tóth Vilmos ur, s egy-két belső cseléd lézengett ott, s egy ideig megvoltak a gyönyörű hintók, a 4-5 aranyárga színű, hosszulábu telivér és Pocsai bácsi, a parádés-kocsis, aki gondozta őket.

A tulajdonos Kohnereket ekkor már az egyre szigorodó zsidó törvények zárták karanténba. Hogy ki pusztult el közülük a koncentrációs táborokban és ki maradt meg, pontosan nem tudom, de egy időben /kb. 1945 nyarán/ az a hír járta, hogy Kati bárónő megjelent Felső-Szászbereken, végiglátogatta régi "hüségese" cselédeit és leltárt készített a náluk található, a kastélyból származó ingóságokról, amelyeket tudtommal soha nem szolgáltatottak vissza az akkori birtoklók.

Egy másik figyelemreméltó momentum volt, hogy kb. 1946 derekán földhözjuttatott szüleim ügyvédi felszólítást kaptak Szolnokról egy ügyvédtől /az irat még most is megvan/, hogy adják vissza a Kohnereknek a földosztáskor kapott holdakat, mert ellenkező esetben perbe hívnak bennünket. Még egy adalék: 1952-ben a kitelepítések idején személyesen hallottam, hogy Gyuri báró két - akkor már felnőtt-lánya, Erzsi és Éva, szintén kitelepítésre került és a Besenyszögi Állami Gazdaság egyik üzemegységében a rizsföldeken "fizikázik".

Visszakanyarodnék a 30-as évek második feléhez, amikortól már személyes élményaim és ismereteim /természetesen a kora gyermekkor szintjén/ vannak az Alsó-Szászbereket bíró Gyuri báróról és szűkebb családjáról.

Ők is csak ideiglenes lakhelynek tekintették az inkább nagyméretű kuriához, mint bárói kastélyhoz hasonlító jellegtelen, téglalap formájú egyemeletes épületet, melyet előlről egy kert, egyik oldalról az uradalmi adminisztráció irodái, a másik oldalról magtár szegélyezték. A kastélyban magában sohasem jártam, így belsejéről ismeretem egyáltalán nincs.

Gyuri báró inkább alacsony, mint magas, vékony testalkatu, halkszavu, csendes emberke volt, aki szinte mindig szivarozott. Amikor Alsó-Szászberken megjelent, kényelmes hintájában végigjárta a birtokát, meglátogatta a tehenészetet, a marha- és sertéshizlaldát, a juhászatot. Pár szót váltott az előtte haptákban, levett sapkával álló béresgazdával, számadó juhásszal, s bárói kegyként megajándékozta őket egy-egy szivarral.

Édesapámat, aki akkor a sertéshizlaldában dolgozott, talán a többi cselédnél jobban kedvelte, keresztnevéen szólította, kikérte a véleményét a jószágok állapotáról és minden esetben meg is ajándékozta az obligát szivarral. Mindezt nemcsak hallomásból tudom, egy-két esetben magam is szem- és fültanuja voltam. A báró ur mindig a két kuttyája kíséretében kocsikázott, egyikük egy nagyobb testű korcs, a Hamzi, a másik egy kotorék eb, tacsókó-forma, a Manzli volt. Amikor a Hamzi elpusztult, a kastélykertben temették el és márványkő emléket állítottak neki.

A báróról általános vélemény volt, hogy jó ember, aki a szegényt is emberszámba veszi, ha valaki nagy bajában hozzá fordult azon segített is, illetve erre utasította a gazdaság illetékes vezetőjét.

Mindenki őszintén sajnálta emberi tragédiáját, mert ő állítólag áldozata lett a zsidóüldözésnek.

Feleségét, a bárónőt, nagyritkán, madártávlatból lehetett látni, szép öltözkéiben, karcsu természetével, városi hajviseletével tényleg figyelemreméltó jelenség volt, aki azonban minket, cselédnépséget a legcsekélyebb figyelemre sem méltatott.

Két lányuk, Erzsi és Éva abban az időben tinédzser korban voltak. Akkor láttuk őket, ha szép időben a kastély előtti kikövezett térségen labdáztak, vagy hátraslovaikon a határba kilovagoltak. Állandó kísérelőjük Lukács bácsi, egy kiszolgált huszár volt, aki vitte utánuk a napernyőket, elemózsiás kosarat, s ki tudja, még mit. Ők is egy más, számunkra mesésnek tűnő világban éltek, s emlékeimben így is maradtak.

Alsó-Szászberek vonatkozásában a harmincas évekre vonatkozóan nyugodtan állithatjuk, hogy Gyuri báró, bár tulajdonolta, de nem irányította /vagy ha igen, akkor csak elviekben, nagy vonalakban/ a gazdaságot. Erre ott volt a végrehajtó apparátus, a számtartóval az élen /ma inkább főkönyvelőnek, gazdasági igazgatónak mondanánk/, azután következtek az intézők, a gazdák, a pallérok, magtárosok, s alattuk a dolgozók, akik már legfeljebb a családjuknak, meg a kuttyájuknak parancsolhattak.

Azt, hogy a gazdaság stratégiai tervei, üzletpolitikája hol készült és kik által, mi, a "föld kérges népe", nem tudhattuk, nem is tudtuk. A figyelmesebbje közülünk észlelhette, hogy szigorú vetésforgó érvényesül a növénytermesztésben, tervszerűen történik a föld tápanyag-visszapótlása, időben és előírt minőségben végezték a szezonális munkafolyamatokat. Ugyanez állt az állattenyésztésre is, ott is szigorú fegyelem, rend és tudatos irányítás érvényesült.

Az operatív irányítás az intézők kezében volt, akik ezt vagy közvetlenül, vagy az ispánokon, béres-, kocsis-, tehenészgazdákon, számadó kanászon, számadó juhászon keresztül gyakorolták. Külön csapatot képeztek az irodisták, akik a könyvelést, üzleti levelezést intézték,^a különféle adminisztrációs munkát végeztek, az uradalom által foglalkoztatottak járandóságait, a ledolgozott időt, az arra járó bért, stb. számontartották.

- - -

A puszták törzsökös lakói: a gazdasági cselédek

A Kohnerek birtoka, mint általában a felszabadulás előtti nagybirtokok, alapjában a gazdasági cselédrendszeren nyugodott. Az egész évre szerződötetett és a szerződések évenkénti meghosszabbítása /vagy felmondása/ következtében a pusztán élő cselédek és családtagjaik képezték azt a munkaerő kontingenst, amely alapvetően biztosította a gazdaság működését. A gazdasági cseléd köteles volt urát hűen szolgálni, a kiadott utasításoknak engedelmeskedni, a rábízott jószágot, felszerelést épségben megőrizni, megfelelően gondozni, az év minden napján ura rendelkezésére állni. Az uradalmat csak feljebbvalója engedélyével hagyhatta el. Ha a cseléd súlyosabb fegyelmi cselekményt követett el, azonnali hatállyal elbocsátható volt. Egyébként, ha általában nem voltak vele megelégedve, vagy pl. kiöregedett a munkából, akkor a februári "szólitáskor" közölték vele, hogy április elsejei határidővel el kell hagynia az uradalmat. Ugyanekkor saját maga is felmondhatott, ha nem akart tovább szolgálni.

A cselédek javadalmazása:

A cselédek járandóságát kommenciónak nevezték és általában természetben adták ki. A teljesbérű cselédnek a harmincas években és 1944-ig nagyjából a következő járandóságai voltak: egész évre 16 q buza, vagy ennek megfelelő mennyiségű más gabona, 3 q árpa, 24 kg konyhasó, 8-10 q tüzelő /szén és fa vegyesen/, ezen kívül egyszobás lakás, különálló, kettős, vagy négyes konyhán, egy kishold kukoricaföld, 150 m²-öl veteményes /krumliföld/, 100 m²-öl takarmányrépaföld, egyes munkaterületeken /pl. tehenész, hizlaldás/ 1 öltöny munkaruha, egy pár bakancs.

Ezenkívül tarthatott egy tehenet, egy anyadisznót a szaporulatával /egyéves koráig maximum/, csirkét, tyukot, nyulat a háztartás igényeinek kielégítésére. A járandósághoz tartozott az u.n. "fertyálpénz", amit negyedévente adtak, az összeg 20-30 pengő között volt.

A cseléd serdülő fiát, ha az mindenben megfelelt és az uradalomnak is kellett, kisbéresnek állíthatta, ami azt jelentette, hogy félbért kapott egész esztendőre lakás- és állattartási jogok nélkül. Ilyen megállapodásokra csak ritkán került sor, mert a munkaképes cselédgyerekeket szüleik szivesebben adták napszámra, ahol minden ledolgozott nap után hetente készpénz-fizetés járt. /1942-ben a 10-14 éves gyerekek napszámja 1 pengő 20 fillér volt. Az ennél idősebbek napi 2-3 pengőt kerestek./

A tanyagazdák, béres-, kocsis-, tehenészgazdák, kerülők, magtárosok, kovácsok, bognárok, szíjjártók, gépkezelők és szerelők, gőzekések, kertészek valamifajta plusz-javadalmazásban is részesültek, de erről bővebbet nem tudok mondani. Arra emlékszem, hogy a daruháti tanya- és béresgazda /egyszemélyben/ kétszobás lakással rendelkezett, kacsa- és libatartásra, valamint méhcsaládok tartására is kapott engedélyt, s két tehenet is tarthatott.

Annak ellenére, hogy a cselédek zöme ugyanezt a javadalmazást kapta, mégis kialakultak közöttük ha nem is óriási, de szemmel látható életmódbeli különbségek. Ez alapvetően két tényezőtől függött: - a keresőképtelen kiskorú gyermekek számától és a háziasszony gazdálkodási képességétől.

Voltak családok, melynek tagjai majdhogynem állandóan rongyosan jártak, évszámra nem vágtak hizót és időnként még a csupasz kenyér is hiányzott az asztalukról. Ők a kommencióból nemcsak az esetleg fennmaradó részt adták el, hanem a család szükségletét szolgáló részt is, s mivel tehenük sem volt, sem tejpenzre, sem a közeli község piacán eladható turó, vaj, tojás-bevételre sem számithattak

Életmód a pusztán:

A cselédember története szinte a születésével kezdődött, jövője pedig semmi jóval nem biztatott. Szinte csak a jelenben élt, hiszen szülein és közvetlen rokonain kívül szinte csak a pusztai társait ismerte. Őseit egyáltalán nem, maximum nagyszüleit tartotta számon. Többségük öreg korára sem tudott annyit ösz-szegyűjteni, hogy saját házba költözhessen, valamiféle nyugdíj-szerű, vagy nyugdíjat pótló jövedelemre tegyen szert. Csupán abban reménykedhetett, hogy a nyomdokába lépő gyermekei eltartják, s végső soron eltemetik.

- - -

További munkáerők a szászbereki uradalmakban

Az uradalmaknak az állandó cselédeken, ill. dohánykertészeken és családtagjaikon kívül szükségük volt idénymunkásokra és bizonyos feladatok elvégzésére alkalmanként igénybevett szakiparosokra is /kőművesek, tetőfedők, villanyszerelők, birkanyirók, st/.

Az idénymunkások három nagy csoportra oszthatók:

- napszámosok
- summások
- részesaratók

- A napszámosok egyrésze a cselédek és dohánykertészek gyerekeiből /már 10-12 éves kortól napi 11 órát dolgoztatták őket/, a szomszédos községekből jövő gyermek-, serdülőkoru és felnőtt lakosokból tevődtek ki. A napszámosok munkaideje napfelkeltétől naplementéig tartott /13-15 óra/, s már napfelkelte előtt az "elosztáson" meg kellett jelenniük. Ekkor az ispán rendelkezése szerint kapálni, kaszálni, magtári munkára, terményt begyűjteni, a gyengébb gyerekek gyomlálni, acatolni, lovat vezetni mentek.

Serdülők számára "előkelő" beosztásnak számított a vízfordás a nagyobb munkacsapatok számára, a galamb- és a tanyaközei táblakor a baromfiriogatás, az érett borsóban, ill. gabonában való kártétel megelőzése, a kondás és gulyásbojttárság, amit általában az ispánt különféle ajándékokkal lekötő családok gyerekei kaphattak meg. A napszámosok a nyomoruságos napi béren kívül semmilyen más ellátásban nem részesültek /étkeztetés, munkaruha teljesen ismeretlen volt/ és az esetek túlnyomó többségében saját munkaeszközeiket használták. Ha túl sokan jelentkeztek munkára, az ispán egy részüket hazaküldte, az ilyen napokra fizetés egyáltalán nem járt. Erre a sorsra általában a gyengébb fizikumúak, a kevésbé szorgalmasak és a protekció nélküliek jutottak. Ismert volt a negyednap, a félnap fogalma is. Ezeket főleg olyan napokon jegyezték be, amikor az eső a munka félbeszakítására kényszerítette a napszámosokat. Szerencsésnek volt mondható, akit huzamosabb ideig alkalmaztak, de a napszámos idény általában tavasztól az őszi betakarítás végéig tartott.

- A summások szerződött idénymunkások voltak, akik bérük túlnyomó részét természetben /főleg búzában/ kapták és tavasztól őszig az uradalom területén, erre kijelölt és e célra kiürített istállóban "laktak", szalmán háltak, férfiak, nők vegyesen egy nagy "helyiségben". Önellátók voltak, a napi 12-14 órás munka után főzték meg szükös kosztjukat. Heti egy pihenőnapjukon mosták ki ruháikat, "tisztálkodtak". Nagyrészüket Észak-Magyarországból /Heves megye északabbi tájairól, Borsodból/ szegődött summásnak. Vezetőjük a summásgazda volt, az uradalom különféle vezetői rajta keresztül adták ki rendelkezéseiket.

- A részesaratók végezték a nyári munkák dandárját a gabona aratását és cséplését, ezen kívül kötelezve voltak kukorica- és cukorrépa-ültetvények meghatározott részének gondozására és betakarítására is. Az aratásért a termés tizenkettő részét, a cséplésért szintén egy ennél kisebb hányadát kapták, a kukoricát "harmadában" /minden harmadik mérő lett az övék/, a cukorrépát is meghatározott hányadért művelték.

Az aratókat főként a szomszédos községekben toborozták az u.n. bandagazdák. Az Alsó-szászbereki uradalomban főként besenyőzi és zagyvarékasi aratókat, Felső-Szászbereken ujszászi és jászalsószentgyörgyi aratókat alkalmaztak.

Az aratók u.n. bandákat alkottak, amelyek a bandagazda "parancsnoksága" alatt álltak.

A bandákba 15-20 aratópár tartozott. Egy aratópár egy felnőtt kaszásból és az esetek tulnyomó többségében egy serdülőkorú /ritkán felnőtt/ marokszedőből állt. Ez utóbbiak leginkább lányok voltak. A marokszedők egy része a kaszások családtagjaiból került ki, de volt úgy, hogy a fiatalabb kaszások a marokszedőt "szerződtették", s a maguk járandóságából fizették ki.

Az aratók az aratás kezdetétől a befejezéséig /az aratás június derekán az őszi árpa vágásával kezdődött, majd a buza, a tavaszi árpa és a zab learatásával fejeződött be/, ami egy-másfél hónapig is eltartott, szinte egyvégtében a gabonaföldeken éltek. Ott étkeztek, ott aludtak, s csak az esetleges záporok elől kerestek tető alatt menedéket. A napi munka 16-18 órát is tartott, a rövid éjszakákon a gabonakereszték /felénk csomóknak hívták ezeket/ tövében a földre terített pokrócokon aludtak. Főtt ételt asszonyaik, vagy nagybacska gyerekeik naponta hoztak nekik, mert az embertelenül nehéz munkát, a júniusi-júliusi forróságot csak így lehetett kibírni. Az aratók az uradalmaktól az aratás megkezdése előtt néhány kilónyi szalonnát is kaptak, de a más vidékeken ismert "aratópálinka" az uradalomban nem divott.

A csapat már pitymallatkor nekiállt kötelet fonni /a gabona harmatos szára ilyenkor volt a legalkalmasabb/, s napközben a levágott gabonát ezekkel a kötelekkel kötötték kékbe, melyeket azután az esti szürkületben keresztekbe raktak. A munka végzése szigorú rendben történt, az iramot a bandagazda diktálta, aki általában erőteljes, jókötésű férfi volt, s ő volt az "első" kaszás. Lemaradni tőle nagy szégyen volt, s nem is volt tanácsos, mert az ilyen gyengélkedő kaszásnak a következő évben már nem volt helye a csapatban. Akkor pedig az egész évi kenyérnekvalótól bucsuzhatott a család.

Az aratást szerény ünnepséggel fejezték be, ilyenkor a gazdaság intézőjét gabonakoszorúval köszöntötték, aki talán koccintott is velük a szerencsés betakarítás örömeire. Vidámabb ünnepnek tűnt az aratórész hazaszállítása, amire cséplés után került sor az uradalom fuvarjával. Ilyenkor az uradalmi kocsisokat is megmegkinálták egy pohár borral, csekélyke pálinkával.

Szólni kell a dohánykertészek /kukások/ sajátos munkaviszonyáról is. Ők az uradalommal szerződésben álltak, szerény lakást és a megtermelt dohány után jutalékot kaptak, ezenkívül többkevesebb alkalommal napszámba is mehettek, ha a dohányültetvényen nem adódott számukra munka. Tehenet, disznót, baromfit tarthattak ehhez a takarmányról maguknak kellett gondoskodniuk. A dohánymagról az állami beváltó gondoskodott /meg kellett tőle venni/. A kukások március végén elkészítették a melegágyakat, elvetették a magot, naponta locsolták, gyomlálták, szellőztették a hidegtől gyékénytakaróval védett palántákat, majd a májusi fagyok után a kijelölt táblákon kiültették a zsenge palántákat. A számukra kiadott területen családi művelésben gondozták az ültetvényt, majd a termést begyűjtötték, zsinagre felfűzték és a hatalmas szárító pajtákban többemeletes felfüggesztésben szárították. Ez igen kényes művelet volt, mert nagyban befolyásolta a dohánylevelek minőségét és az érte kapott fizetséget is. A harmincas évek végéig a beváltóba történő leadás előtt kötelező volt az u.n. "simitás", ami azt jelentette, hogy egy erre a célra szolgáló, közösen használt épületben minden egyes dohánylevelet ki kellett kézzel simítani, méret és szín szerint összeválogatni, raffiával, vagy kukoricaháncsral meghatározott méretű "csomókba" kötni.

A negyvenes évek elejétől óriási könnyítésnek számított, hogy a "simitás" művelete elhagyható lett, csupán a válogatás és csomózás feladata maradt. Ifjúkorom szociális témájú olvasmányaiban némileg hitetlenkedve fogadtam, hogy más vidékeken a "kukások" /dohánykertészek/ még a gazdasági cselédekénél is nagyobb nyomorban éltek. Nyugodtan állithatom, hogy nálunk ez nem így volt, mert bár a mi kukásaink is nagyon sokat dolgoztak, de pénz dolgában és általában anyagiakban valamivel a cselédek fölé álltak. Emiatt, meg a dohány műveléséhez szükséges szaktudásuk miatt kissé le is nézték a gazdasági cselédeket, de ez nem akadályozta meg őket abban, hogy holmi ellenszolgáltatásokért nagy titokban finánc nem látta "szüzdohánnyal" ellássák őket, no meg a környező falvak trafikot messze elkerülő szegényebb pipásait is.

Az uradalmak irányítása

Az uradalmak irányításának hármas követelménynek kellett megfelelnie:

- a./ a termelést a kor színvonalának megfelelően, a fejlett mezőgazdasági módszerek alkalmazásával, hatékony eszközökkel megszervezni és gyakorolni;
- b./ optimális jövedelmezőséget biztosítani, a termelvényeknek jó piacot szerezni;
- c./ gondoskodni a lehető legolcsóbb munkaerőről, de ezt a munkaerőt szigorú fegyelemmel a legmagasabb termelékenységre rászorítani.

A termelés irányítása szigorúan hierarchikus rendszerben történt, ami biztosította a munkák jó minőségben és optimális időben való elvégzését. A dotációban is kifejeződött a rangsorolás. Az uradalmi hierarchia élén állt a jószágigazgató, akit 1942 óta Felső-Szászberken "felügyelő ur"-nak neveztek. Az ő fizetése volt a legmagasabb, járandóságai a legszámosabbak, lakása a legnívósabb. A határt hintóval és parádés kocsissal járta személyes szemleutjain. Ő rendelkezett az intézőkkel, a számtartóval, az egész u.n. irodaszemélyzettel.

A hierarchiában sajátos helye volt a számtartónak, aki talán a gazdasági igazgatói, vagy a főkönyvelői poszttal volt rokonítható. Ő volt az irodai személyzet, a pénzügyi-gazdasági műveletek irányítója.

Az intézők voltak a termelésirányítás közvetlen gyakorlói. Nekik személyesen is felügyelniük kellett a szerteágazó termelői tevékenységet, elrendelni a mindenkori teendőket, az erők és eszközök elosztását.

Minden este "rapportra" rendelték az ispánokat, szükség szerint a béres-, a kocsis-, a tehenészgazdát, akik hajnalonként tovább adták a rendelkezéseket a béreseknek, kocsisoknak, számadókanásznak, számadó juhásznak, tanyagazdának, munkafelügyelőknak, akik aztán továbbították az utasításokat az alájuk beosztottaknak. A végrehajtás ellenőrzése fordított sorrendben, de mindennapi rendszerességgel történt.

Nem maradtak ki az ellenőrzésből, feladatmeghatározásból az u.n. szakiparosok, gépkezelők, bognárok, kovácsok, szíjjártók, stb. sem.

Komolyabb fegyelmezésre csak ritkán volt szükség, mert mindenki féltette a kenyerét és igyekezett minél jobban bizonyítani alkalmasságát, loyálisát.

Komolyabb incidens esetére ott volt a csendőrség, amely rendszeresen járőrözött az uradalmakban és tájékozódott, esetenként a maga drasztikus módján be is avatkozott az incidens "elsimításába":

A gyermekkorú munkások pálcával történő "noszogatása" - magyarul: fizikai bántalmazása - a "pallérok" /ideiglenes munkafelügyelők/ részéről mindennapos bevett szokásnak számított, de a felnőtt munkavállalók fizikai bántalmazása extrém esetek kivételével nem volt szokásban. /Daruháton a szadista hajlamu Kocsis intéző egyszer felpofozott egy fiatal legényt, aki, ha megszeppent társai le nem fogják, vasvillával vett volna elégtételt az őt ért sérelemért. Kocsis intéző jellemére vall, hogy a legényt a besenyszögi csendőrökkel szinte "összetörette" családját azonnali hatállyal elüldözte./

Más lapra tartozik, az időnként durva, lekezelő hangnem, amit az egyes feljebbvalók maguknak megengedtek, de ez nem számított rendkívüli esetnek.

Szociális helyzet

Ezt a szót, s a hozzá kapcsolható juttatásokat az uradalmakban nem ismerték, így természetesen a legkisebb mértékben sem gyakorolták. A cselédek családjai, ritka kivételtől eltekintve, egyetlen földes szobában éltek, négyes és kettős konyhával kibővítvé. Vizvezeték, villanyvilágítás az állatoknak járt, a cseléd petróleum lámpával világított, lavórban, legfeljebb teknőben mosakodott. Ha komolyan megbetegedett, felmentést a munka alól csak az uradalmmal szerződött orvos adhatott, akihez a járóbetegnek a több kilométer távolságban lévő faluba kellett mennie, vagy ha járóképtelen volt, akkor igáskocsival elvitték a "doktorhoz". Nagyon súlyos esetekben előfordult, hogy az orvos házhoz ment /pl. szülő nőhöz/.

4. Ovoda Alsó-Szászberken egyáltalán nem, Felső-Szászbereken azonban működött, de a külső majorokból a gyermekek nem jártak ovodába. 1942-től Alsó-Szászberken a gazdaság vezetését átvevő "Cukoripari RT", Felső-Szászberken a "Népjóléti Szövetkezet" némi érzékenységet tanusítva, szerény karácsonyi csomagokat, Felső-Szászberken egy esetben kisfiuknak olcsó öltönyöket osztottak a cselédek gyermekeinek.

A 40-es évek elején vezették be a mezőgazdasági dolgozók biztosítását OMBI néven, ekkortól a kórházi és orvosi ellátásnak ez képezte az alapját.

Közigazgatás az uradalmban

Mint már említettem, a két szászbereki uradalom közigazgatásilag Besenyszög községhez tartozott.

Ott vezették az uradalom cselédségére vonatkozó anyakönyveket /Felső-Szászbereken volt kihelyezett anyakönyvezés, de ez csak a születések és halálozások regisztrálását végezhetette, házasságkötést nem végezhetett/.

Besenyszögön állították ki az Alsó-szászberkiek részére az u.n. "marhaleveleket", más szükséges igazolásokat, ott tartották a katonai sorozásokat, ottani orvos szolgáltatotta a különböző védőoltásokat, az ottani csendőroros biztosította a "közrendet és közbiztonságot".

Az Alsó-szászberkiek Besenyszögön, a Felső-szászberkiek általában Ujszászon kötöttek polgári és egyházi házasságot. Az előbbieket Besenyszögön temetkeztek, Felső-Szászbereknek saját temetője volt.

A katonai szolgálatot a "pusztai fiúk" általában Szolnokon teljesítették /gyalogosok, tüzérek/, de voltak, akiket a nyíregyházi huszárokhoz vonultattak be.

Komolyabb bűnesetek a szászbereki pusztákon egyáltalán nem történtek, így a bíróságnak legfeljebb csak az egymással civakodó családok becsületsértési ügyeiben adódott hébe-hóba dolga.

Sport, szórakozás, szabadidő eltöltése

A pusztai emberek, cselédek, dohánykertészek minimális szabadidővel rendelkeztek, s azt leginkább pihenéssel, házkörüli teendőkkel töltötték el. A fiatal fiuknak 18 éves kortól kötelező

volt a "levente foglalkozás", hetente egyszer, szombat délutánonként. Itt általában fegyelmezással, alaki foglalkozással, puska-fogások gyakorlásával, kispuskalövészettel katonai előkészítés folyt, ami alig-alig hasonlított bármiféle sportfoglalkozásra.

Az igazságnak tartozom azzal, hogy megjegyzem: 1942 előtt Felső-Szászberken már volt rendszeres futball, de 1942-től már szabályos bajnokság is működött. A gazdaság jószágigazgatója tudtommal támogatta a futballcsapatot, s az edzésre is biztosított valamennyi időt, sőt fizetett edzőt is kerített az akkor jónevű Szolnoki MÁV egyik játékosának személyében.

A szabadidő hasznos eltöltésének komoly lendületet adott az 1943-ban felavatott - sajnálatosan rövid életű - "kulturház", ahol ezüstkálászos gazdatanfolyam szerveződött a cselédek számára, többféle teremjátékra volt lehetőség, rádiót lehetett hallgatni és műkedvelő előadásokra is nyílt alkalom.

A kulturális megélénkülés, a kápolnaépítés, serdülő- és "eladó" lányok Kalász-mozgalomba szervezésének mentora Terlandayné Szénási Rozália asszony, a jószágigazgató népszerű felesége volt, aki a jelek szerint valódi szociális érzéssel és az egyszerű nép iránti szimpátiával is rendelkezett. Sajnos, ennek a - megítélésem szerint - igencsak pozitív folyamatnak a nagy történelmi viharok következtében rövid idő múltán vége szakadt, s csak az 1940-es évek végétől - más történelmi körülmények között - következett be a folytatása.

A II.világháboru hatása a szászbereki uradalmakra, az uradalmak végórái.

A Horthy-rendszer sodródása a II.világháboru irányába, a hitleri Németország egyre növekvő befolyása, a fasiszta-rasszista elmélet és katasztrófális gyakorlat nem hagyta érintetlenül Szolnok megye legjobban szervezett, irányított és teljesítményekben kimagasló Alsó- és Felső-Szászbereki uradalmakat sem.

Az egyre brutálisabb zsidó-ellenes törvények oda vezettek, hogy gyakorlatilag megszűnt a Kohner bárók tulajdonosi-rendelkezési joga saját birtokaik felett.

Hogy milyen alkuk és konstrukciók következtében került Alsó-Szászberek és a hozzá tartozó porták a Cukoripari RT kezére - és hogy milyen tőkés-hatalmi csoportok álltak emögött az RT mögött, én nem tudom, nem is kutattam.

A Felső-szászbereki helyzet ennél bonyolultabb és demagóg jelszavaktól sem volt mentes.

1942-ben ugyanis meghirdették, hogy az uradalmat működtető homályos eredetű "Népjóléti Szövetkezet" 5 év elteltével, föld-reform keretében az uradalom cselédsége között felosztja az uradalom földjeit, tulajdonossá téve az öt év során "családi státuszt" vállalókat. A feltételekről, a végrehajtás mikéntjéről tudtommal szó sem esett, de a pusztá ígéret is nagyon sok földéhes szegény családot vonzott az uradalomhoz. Akkor még senki nem remélte - sőt, nem is sejtette, - hogy három év múltán - 1945-ben megvalósul a mindig várt, de alig remélt földreform, az akkor lehetséges legdemokratikusabb formában, ellenszolgáltatás nélkül, az ősi juss alapján.

Mint már utaltam rá, a II.világháború időszakában fellendült a hagyományos és a háborús igényekhez alkalmazkodó növénytermelés mindkét uradalomban. Ez fokozott munka- és kereseti lehetőséget biztosított az uradalmakban foglalkoztatott környékbeli szegény rétegek számára is. Sőt, sor került néhány, a lényegét nem érintő, de látványos szociális-kulturális jellegű intézkedésre is.

Ugyanakkor jelentkeztek a háborús helyzet negativumai is. A keresetek fokozatosan elértéktelenedtek, a fiatalság létszáma a fokozott behívások következtében folyamatosan csökkent. 1944-ben sor került a már nem tényleges állományu, tartalékos állomány behívására is. Mindkét kategóriából tucatnyi volt a soha vissza nem térők száma. Csak mutatóba néhány név: Pető Mihály, Lázár József, ifj. Hugyi....., Bene István, Retter Ernő, Burda Sándor, Barta Ferenc, Fehér, Paróczai János, Vasas László, Horváth Béla, akiket magam is ismertem, s akik a háború áldozatai lettek.

Az 1944-es esztendő ritka jó termést produkált szinte minden növényi kultúrából.

Szinültig megteltek a gabonaraktárak, kukoricagórék, dohány-pajták. Bár a felnőtt férfi lakosságot 1944 őszén folyamatosan

a Tiszához rendelték védelmi vonalak kiépítésére, az őszi betakarítás során a 10-12 éves gyerekek és sihederek pótolták a felnőtteket, ők lettek a lovas- és ökörfogatok "irányítói", a soros munkák elvégzői.

1944 október végén már szemmel látható volt az összeomlás. Az uradalomban megjelentek a visszavonuló német és magyar csapatok, a keleti területekről menekülők, kiűritett uradalmak állatcsordái, menekített értékei.

További felvillanó képek egy akkor 12 éves gyerek emlékezetéből: viszik az idősebb leventéket nyugatra. Menekülnek az uradalom kisebb-nagyobb rangú vezetői. Velük tart néhány cseléd-család is. A környékbeli parasztok hordják szét az uradalom tenyés állatait, teheneket, anyakocákat, süldőket tucatszám. A megmaradók éhen-szomjan kóborolnak, többen saját óljaikba terelik a szelidebb példányokat. A németek teherkocsikra rakják a kastély értékeit. Benzinnel lelocsolják, majd felgyújtják a búzával dugig tömött két nagy magtárat. Alkonyattájt és kora este tűzijátékot rendeznek a közelgő zugó-morajló fronton a sztálinorgonák, - és egy novemberi kora hajnalon megjelenik az első orosz katona: "German jeszty?" Mi, gyerekek, félelemmel vegyes kíváncsisággal bámuljuk őket, hosszú puskájukat, pufajkájukat, füles sapkájukat. Vízet kérnek, mennek tovább.

Virradatkor kitör az orkán. Ágyuk dörgése, gépfegyverek ropogása, égő istállókból a bennrekedt növendék csikók halálos ordítása, katonák szökellése, sebesültek kuszása, orosz egyenruhás szanitécnők sürgölődése, nyomjelzős sorozatok villogása. Erre emlékszem a rövid, de heves ütközetből, amit - miután az orosz katonák kihajtottak a lakásainkból, amelyek már több helyen belövést kaptak, s minket a "hátsószámba", biztonságos helyre tereltek - meg tudtam figyelni. Hat kilőtt tank, több tucat szovjet és német halott, két civil áldozat, leégett uradalmi épületek; ez maradt a rövid, de félelmetes csata után. Ezt követően megrendült a front és már csak a folyamatosan özönlő szovjet csapatokat láttuk, mi meg ott maradtunk urak és parancsolók nélkül, tele félelmekkel, reményekkel, bizonytalansággal a közel- és távolabbi jövőt illetően. A lassan-lassan kibontakozó "új életben" 12 évesen én lettem a "családfő", mivel apánkat még 1944 szeptemberében behívták katonának /sokadszor 1938 óta/. Ezidőben valahol Nyugat-Magyarországon fogatos tartalékosként szállította a hadianyagot a folyamatosan visszavonuló magyar egységek után.

Csak 1945 őszén került haza, már mint a magyar demokratikus hadseregből leszerelt veterán, mert a debreceni hadifogolytáborban - menekülven a szenvedésektől és az éhhaláltól - besoroztatta magát az újonnan alakuló magyar hadseregbe.

Ami ezután következett, az uradalom értékeinek már-már pazarló széthordása, a gazdátlan berendezések pusztulása, ezzel párhuzamosan az élet beindulása - egy másik dolgotat tárgya lehetne, amit talán még lejegyzek, de az is lehet, hogy nem.

V é g e

Daruháti családok - 1938-1944

Horváth Gyuri	/Kangyis/ Horváth Béla
ifj. Horváth György	/éjjeliőr/
Paróczai István	/tejgazdaság/
Czapkó István	/kocsis/
Lukács István	/ecetivó/
Szabó István	/kertcsősz/
Szabó Kálmán	/tejeskocsis/
ifj.Majercsik János	/hizlaldás, igáskocsis/
Makai /Mata Rozi/	-
Kólya János	/kocsis/
Paróczai János	/parádéskocsis
Németh János	/fejős/
id.Majercsik János	/sőrés/
Horváth Pál	/törpe/
ifj.Szabó István	/necsenye Maris/
ifj.Lakatos István	/Sziráki Maris/
Sziráki István	/Donkó-lány/
Rab István	/Lukács Rozi/
Rab Sándor	
Körei Nagy Ferenc	/tanyagazda/
Makai András	/Andisom nem kurva/ /ifj.Horváth József/ traktoros
Deme Mihály	
Földvári Sándor	
Kácsor Kálmán	
Miklós Imre	
Tót származásu család - cselédgulyás/	
Nagy Juhák Mihály	
Rigó Mátyás	
id.Lakatos István	
Nagy János	/tehenészgazda/
Totokék Pál	/elköltöztek/
Ulviczki....	/birkagazda

Alsószászberek:

Táncos Sándor	/Zoli, Béla, Teri/
Dorogi család	/kis pekár/
Kömöczy család	
Kovács István	
Retterék	
Molnár ...	/bognár/
Ivánkovics István	/magtáros/
Broda	/kertész/
Mohácsiék	/bognár/
Szőnyi József	
Szőnyi János	
.... Lukács	/a báró lányok lovásza/
Lakatos András	/pikles/
Földvári István	/dohánykertész/
Kocsis Ilona	/tanítónő/
Dudás Mihály	/puskás ember/
Szücs család	
Gerendó István	
Vasas Ádám	
Csák Lajos szülei	
Kaló	/gépész/
Kókai család	

Szászbereken - 1942-től:

Kistanya

Nagy Sándor	/okányiak/
Rab István	
Megyes Jóska	
Németh János	
Gazdag Ignác	
Burda István	
Csomor István	
Danyi-család	
Szőnyi József	
Majercsik János	
Lázár András	
Burda Sándor	
Vágó József	

Széles János
Körei Nagy István
Kovács József /Burda Mancsi/

Szabolcs-tanya

Öreg Juhák Mihály családja
Gara-család
Dénes Sándor
Laki István
Szintai-család

Ujtanya

Laki Sándor
Laki József /kacsak/
Laki István /Laki-sógor családja/
Öreg Lázár István
nagy Lázár Janika
vörös Lázár család
Lakatos /husz gyerek/
Lakatos Mihály /Zsófi/
Pető Flórián /földszomszéd/
Pető Béla /cigus/
Pető István /Laki, a. e. Jani, Béla, Miklós/
Gara László /kukásgazda/
Héja-család /cselédek voltak/
Balogh-család /Zsiga, a zenész/
Lajkó József /kukás/
Novák-család /kukoricakásás/
Szabó Illés családja
Pomázi-család
Angyal-család
Csajbók... /cselédek/

Nagytanya

Szakáll András
Kovács ... /tehenész család/
Kertész Nagy István
Kovács Andor
Földi Pál /nagyhangu/

Tamasi János	/Burda Mari/
Viola-család	
Pinczi Leopold	
Földi István	/barátom volt a fia/
Pető János	/Piper guriga/
Bene István	
Bene Sándor	
Hajzlenszki József	
Barta Mihály	/kocsigazda/
Barta Ferenc	
Három János	
Pocsai Sándor	/bárók kocsisa/
Hugyi László	/ejtőernyős fiuk/
Fehér-család	
Rábaközi-család	
kis Meggyes családja	
Lázár István	/vasas Böske/
Vasas László családja	
Konka Gábor családja	
Konka Mihály	/nyakas/
Alapi József	/lovas/
Mezei Kálmán	
Nagy József	/besenyszögi/
Sziráki Mihály	/Boldi, Giza/
Dajka-család	/nagytanyai/
Göblyös Menyhért	
Gazdag András	
Gazdag Zsiga	/Béla/
Vidra Mihály családja	
Nagy István	/gatyaresz/
Czakó Béla	/Berente/
Kovács ...	/gépész, Kati, Gyuri/
Dorogi János	/tanyagazda/
Vasas Károly	/Dorogi veje/
Csomor Pál	/magtáros/
Kollár Rudá	/kovácsmester/

Alföldi Béni
Szijjártó Péter
Dorogi Mihály
Göbolyös Ferenc /Pali/
Boros András /Csiklec apja/
Balogh Jóska /Szitom/
rangos Balogh családja
Vágó Miklós
Burda József
Baráth-család /fiuk belefulladt a Zagyvába/

A Kohner-birtok szomszédai

Mezitolábas Péter
Komlódiék
Nyuzóék
Kis Ernő tanyája /Százados tanyája/
Fa Jóska tanyája
Károly bácsi /44-ben náluk kaptunk menedéket/
Csősz Mari csárdája
Biró-tanya

Tanyasi Örzsi
Szőke-tanya
Rácz-tanyák /két család/
Sas Jóska
Sas Miska
Dalmadi-tanya
Göbolyös-tanya /traktorosok/
Kósa-tanya /Kaufmann/
Vágó-tanya
Jó Laci /kertészek/
Jó Miska
Verebei-tanya

Az uradalom vezető beoszt.

Daruhát Petrányi intéző
 Ujhelyi intéző
 Kocsis intéző

Alsószászberek	Gorka intéző Semmer számvevő ? számtartó
Felsőszászberek	Terlandai Sándor felügyelő Gorka intéző Kurucz gyakornok
Vasutállomásnál	Takács bácsi bakter Tivadar Jenőék - állomásfőnök Bezzeg András - utkaparó

- - -

Daruháti lakosok 1936-1944 között

K./körei/ Nagy Ferenc - tanyagazda 1942-ig
Ujhelyi ... intéző 1937-1938
Petrányi Endre intéző 1938-1941
Kocsis Károly intéző 1941-1944
Nagy János tehenészgazda
Rigó Mátyás földmérő, pallér, határkerülő
Földvári Sándor magtáros
Paróczai István tejhütős-tejkezelő
id.Horváth György takarmány-előkészítő, vizellátás-kezelő
Kácsor Kálmán vagyongőr, pallér
Nagy Juhák Mihály sertés- és sőrehizláló
ifj.Majercsik János sertéshizláló, kocsis /1942-ig/
Paróczai János parádéskocsis
Szabó István parádéskocsis, első kocsis
Czapkó István igáskocsis
ifj.Horváth György éjjeliőr
Szabó József kertcsősz, szérűskert-gondozó
Makai András ökörfogatos /béres/
Rab István tehenész /1942-ig/
id.Majercsik János tehenész
Miklós Imre tehenész
Németh János tehenész /1942-ig/
Szurmai Béla ökörfogatos, tehenész
Horváth József traktoros /1940-ig/
Horváth Pál ökörfogatos /béres/
Ambrus Mihály gépkezelő, gőzekés /1939-ig/
Makai József ökörfogatos, béres /1938-ig/
Lukács István ökörfogatos, béres
~~Rab Sándor tehenész~~
Raj Ferenc ökörfogatos /béres/ 1938-ig/
Lakatos István igáskocsis
Deme ... ökörfogatosm béres /1942-től/
Kovács Balázs cselédgulyás /1943-ig/
Szabó Kálmán tejeskocsis
Ulviczki ... juhász
Totok juhász
Jozsó bácsi és családja cselédgulyás /1938-ig/
Barna Sándor ökörfogatos, béres /1942-től/
Sziráki István gépkezelő, gőzekés
idős Lakatos István ökörfogatos, béres
Kólya János kocsis /1941-ig/
Körei Nagy István pallér, határkerülő /1942-ig/

Bogárzó-tanya lakosai 1938-1944 között

Dudás.... vadőr
Kovács István dohánykertész
Broda ... bolgárkertész
Balaskó ... sertésgondozó /kanász/

Szabolcs-tanyai lakosok 1938-1944 között

Nagy Juhák István ökörfogatos /1941-ig/
Gara Károly dohánykertész /1940-ig/
Dénes András dohánykertész /1942-től/
Laki István dohánykertész /1942-ig/
Szintai József számadó Juhász
Kapás Sándor dohánykertész

Alsó-Szászbereki lakosok 1938-1944 között

/Nagytanya, Pingyom, Ujtanya/

A névsor hiányos, csak azokat tartalmazza, akikre biztosan visszaemlékszem:

Kocsis Ilona tanítónő /1943-ig/
Gorka intéző /1942-ig/
Semmel ... számvevő /1942-ig/
Ivánkovich István magtáros
Komóczi ... juhász
Tánczos Sándor kocsis
Dorogi Sándor ökörfogatos /béres/
Balázs Illés ökörfogatos /béres/
Retteg Simon ökörfogatos /béres/
Mohácsi ... bognár
Kaló ... gépész, szerelő
Földvári ... határkerülő, csősz, dohánykertész
Lakatos András dohánykertész
Lakatos István igáskocsis
Simon Imre béresgazda
Gál Lajos dohánykertész
Tánczos Antal igáskocsis /1937-ig/
Kovács János igáskocsis
Mankó ... patkolókovács
Lukács ... parádéskocsis, lovasz

Felső-Szászberek kistanyai lakosok

1942-től

Rab István csikógondozó
Gazdag Ignác tejhűtős, tejkezelő
Csomor István gulyás
Danyi Imre ökörfogatos, béres
ifj. Majercsik János igáskocsis
Lázár András ökörfogatos
Vágó József gépkezelő
Szabó Károly gazdasági vasut-fenntartó
K. Nagy Sándor számadó kanász
Németh János tehenész
Burda István sertéshizlaldás
Szőnyi József kisvasut fenntartó
Burda Sándor ökörfogatos, béres
Széles János tehenész
K. Nagy István hatáskerülő, földmérő
Kovács József gőzeke-kezelő

Felső-Szászberek nagytanyai lakosok

Alapi József igáskocsis
Alföldi Béni tehenész
Bene István parádéskocsis
Bene Mihály igáskocsis
Buza ... ökörfogatos, báres
Czakó Béla disznóhizlaldás, tehenész
Baráth István tehenészgazda
Kovács Imre tehenész
Nagy István kocsis
Nagy István kertész - pallér
Hajzlenszki József igáskocsis
Göblyös Menyhért igáskocsis
Barta Mihály kocsisgazda
Barta Ferenc ökörfogatos
Pinczi Leopold csikónevelő
Viola István ökörfogatos
Fehér Kálmán ökörfogatos
Gazdag Zsigmond igáskocsis
Gazdag József igáskocsis
Nagy József ökörfogatos
Mezei Kálmán szíjjártó
Kovács Kálmán gépész, szerelő
Kollár Antal kovácsmester
Kollár Rudolf kovácsmester
Kiss István tanyagondnok
Vasas László gőzekés
Lázár István gőzekés
Vidra Mihály igáskocsis
Szakáll András vezető magtáros
Vasas Károly magtáros
Földi István ökörfogatos
Földi Pál növendék-gulyás
Pesti János cselédkanász
Terlandai Sándor gazdaságvezető felügyelő
Gorka ... intéző /1942-től/
Danajka ... ökörfogatos
Sziráki ... ökörfogatos
Három János béresgazda
Nagy László vadőr
Horváth Pál iskolaigazgató
Kocsis Ilona tanítónő /1943-tól/
Retter Ernő ökörfogatos béres
Csomor Pál magtáros
Kovács Andor szérüskert-kezelő, felvigyázó
Konka Gábor gőzekés gépkezelő
Konka Kálmán igáskocsis
Tamasi János igáskocsis
Burda József igáskocsis
Burda János igáskocsis
Dorogi János ispán, tanyagazda

Dorogi Mihály igáskocsis
Pető János pallér, munkafelvigyázó
Vágó Miklós igáskocsis
Göblyös Ferenc gépkezelő
id. Hegyi László tehenész
ifj. Hegyi László igáskocsis
Pocsai ... parádéskocsis

Felső-Szászberek Ujtanya lakosai
1942-1944 között

Laki Sándor dohánykertész
Laki István dohánykertész
Laki József dohánykertész
Lázár János /Nagy/ dohánykertész
Lázár János /Fekete/ dohánykertész
Lajkó József dohánykertész
id. Lakatos János dohánykertész
ifj. Lakatos János dohánykertész
Lakatos Mihály dohánykertész
Pető János dohánykertész
Pető Flórián dohánykertész
Gara László kukásgazda
Héjja ... ökörhajtó, béres
Pető Béla dohánykertész
Hegedüs Sándor ökörfogatos /béres/

- - -

Az Alsó-Szászbereki uradalom szerződött orvosa Winkler /Taródi/
Béla zagyvarékasági községi orvos volt, a Felső-Szászbereki ura-
dalom orvosa Ujszász községi orvosa volt, a neve Nemes

Állatorvos Alsó-Szászberekre és Daruhát, Bogárzó, Szabolcs-
pusztára Jászládányból járt ki.

Bábaasszonyok Zagyvarékasról, ill. Ujszászról jártak ki a szülő
asszonyokhoz.

- - -